

Charakterystyka głównych systemów religijnych Wschodu

Autor tekstu: **Magdalena Piaszczyk**

Religia, według słownikowej definicji to system wierzeń i praktyk przyjętych w danej społeczności, określający relację jednostki do różnie pojmowanej sfery sacrum, czyli świętości i sfery boskiej. Manifestuje się ona w wymiarze doktrynalnym (doktryna, wiara), w czynnościach religijnych (kult), w sferze społeczno-organizacyjnej (wspólnota religijna) i w sferze duchowości indywidualnej. Relacja jednostki do sacrum koncentruje się wokół poczucia świętości — chęci zbliżenia się do sacrum, poczucia lęku, czci czy dystansu wobec niego. Jednak pojęcie religii jest dużo głębsze. Można przez religię rozumieć także zbiór nauk moralno — filozoficznych, a jednocześnie mając na uwadze nadprzyrodzone źródło jakiegoś zjawiska, czy też niejako moc przyrody, lub zwierząt.

Nie da się jednoznacznie określić początków religii. Według badań, już u ludzi pierwotnych, widoczne były początki wierzeń. Specyficzne sposoby chowania zmarłych, malowidła ścienna mogą dawać podstawy prostych religii. Znakiem tego, religia towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów. Wraz z rozwojem społecznym człowieka, rozwojowi ulegała religia. Historia i geografia religii wskazuje, że ich ojczyzną jest Bliski Wschód i Indie — ojczyzna hinduizmu i buddyzmu.

Pierwotne wierzenia najdawniejszych kultur nie są dokładnie poznane. Prawdopodobnie opierały się na fetyszyzmie [1], totemizmie [2], animizmie [3] i manizmie (od „manes” zmarli przodkowie — wiara i kult zmarłych). Głównym zaś elementem był politeizm. Te i inne jeszcze formy religijne występowały u większości ludów pierwotnych.

Najważniejszym czynnikiem kształtującym religie jest potrzeba wytłumaczenia zjawisk, których nie można ogarnąć umysłem. Takimi zjawiskami mogły być siły przyrody, które dla pierwotnych ludzi były czymś niesamowitym, co nadawało im rangę czegoś boskiego, pochodzącego od nieznannej siły. Uzależnienie się człowieka od przyrody i jej kaprysów, sprzyjało rozwojowi czci gwiazd, nieba, ziemi, burz, piorunów, Słońca, czy też Księżyca. Rozwój umysłowy ludzi pierwotnych i częściowe opanowywanie zjawisk zachodzących w przyrodzie spowodował zanik kultu natury. Nawet w pierwotnych religiach rozpowszechniła się, działalność kapłanów, czarowników, szamanów, którzy jako mający większą wiedzę o kulcie zajmowali się przebłaganiem bóstw. Kolejnym czynnikiem może być lęk człowieka przed śmiercią i chorobami. Zależnie od religii, śmierć i choroby są różnie postrzegane. W niektórych religiach śmierć jest początkiem życia w wyższym poziomie duchowym, lub po prostu początkiem nowego życia, lecz w odmienionej formie. Religia daje w tej sprawie pewnego rodzaju ukojenie.

Duże znaczenie w kształtowaniu religii ma też postawa społeczna, która polega na potrzebie wywyższenia pewnej klasy społecznej ponad inne, w celu nadania jej cech boskich. Ważne są też procesy psychiczne. Człowiek widząc coś niewytłumaczalnego, od razu przypisuje temu jakąś moc, by następnie szukać wyższej siły twórczej, co prowadzi do dyskusji na temat celu istnienia zjawisk (w tym również celu istnienia człowieka), a także na temat osoby boga, czy innej siły wyższej.

Około III tysiąclecia p.n.e. na terenach najdawniejszych cywilizacji wschodnich wykształcały się pierwsze wierzenia. Około III wieku n.e. możemy mówić o końcu starożytności — wtedy też wygasło dużo religii.

Do scharakteryzowania religii najlepszy jest jej podział na państwowe, narodowe i światowe. Większość zaliczamy do plemiennych i narodowych. Nawet wielkie wyznania takie jak hinduizm nie wychodzą poza ramy jednego narodu. Do państwowych i plemiennych należą jeszcze: wedyzm, braminizm, dżinizm, taoizm, religie Mezopotamii, zaratusztrianizm, religia Egiptu, Fenicji i Syrii oraz judaizm. Światowych religii jest niewiele, należą do nich m. in. buddyzm i w pewnej mierze konfucjanizm. Religie te rozwijały się na terenach głównych cywilizacji starożytnego wschodu: Doliny Indusu, Mezopotamii, Persji czyli w Azji Południowo-Zachodniej, Egiptu, nad morzem Śródziemnym i obszarach Przedmiotem mojej pracy są główne prądy religijne starożytnego wschodu. Zwrócę uwagę na powstawanie religii, fazy rozwojowe i związek z życiem społecznym, ekonomicznym, politycznym i kulturowym.

Religia Ariów indyjskich

O cywilizacji, wierzeniach oraz praktykach religijnych Ariów indyjskich [4]. Stąd właśnie wywodzi się nazwa Wedyzmu — najstarszej względnie poznanej religii Indii, politeistycznej, wywodzącej się prawdopodobnie z okresu między połową drugiego tysiąclecia a początkiem pierwszego. Najstarszą warstwą tradycji wedyjskiej są tzw. „mantry”, czyli teksty odmawiane przy składaniu ofiar, uporządkowane w czterech zbiorach tj. „sanhitach”. Są to: „Rygweda” (Wiedza hymnów), „Samaweda” (Wiedza śpiewów), „Jadźurweda” (Wiedza formuł ofiarnych), „Atharwaweda” (Wiedza zaklęć). Bóstwa wedyjskie nie ograniczają się tylko do istot boskich. Istnieją duchy leśne i polne, inne reprezentują siły natury czy zjawiska przyrody (Djaus — Niebo, Prthiwi — Ziemia, Suria — Słońce, Uszas Jutrzenka, Agini — Ogień, Czandramas — Księżyc), jeszcze inne nabrały znaczenia etycznego: Mitra i Waruna to dwaj stróże czuwający nad porządkiem moralnym. Występują także mityczni kapłani i bohaterzy, boskie zwierzęta (rumaki, byki, kozy) i rośliny, ubóstwione góry i rzeki. Jako przeciwnicy bogów pojawiły się demony. Tu prawdopodobnie po raz pierwszy spotykamy się ze zjawiskiem henoteizmu [6]. W wedyzmie zaczął wykształcać się stan kapłański. Zmarłych palono albo grzebano. Wierzono, że zmarli przebywają w pobliżu swego dawnego domostwa, ich siedzibą ostateczną był „świat ojców”.

Aryjczycy traktowali krajowców (rdzennymi mieszkańcami Doliny Indusu byli Drawidowie) jak wrogów, później włączyli ich do własnego systemu społecznego, przyznając im najniższe miejsce w hierarchii. Między IX — VI w. p.n.e. zaczął kształtować się ustrój stanowy, którego celem było ściśle rozgraniczenie kapłanów, tj. braminów, od kszatrijów (rycerzy) i wajśjów (rolników, kupców) oraz oddzielenie tych trzech stanów od tubylczych siudrów skazanych na służenie klasom wyższym. Naczelne miejsce w tej hierarchii zajęli bramini. To postać religii, w której dawniejszą wiarę w bóstwa przesłoniły ceremonie. Wytwór braminów badacze nazwali „braminizmem”.

Na plan pierwszy wysuwają się bóstwa wcześniej mało znaczące. Pradžapati — „Pan stworzeń” obejmuje stanowisko stwórcy świata, ojca bogów i demonów a zarazem pierwszego ofiarnika. Uwypukla się kontrast między bogami a demonami. Bogowie są niezdolni odmówić posłuszeństwa znawcy świętych formuł. Z czasem pojawiają się medytacje nad jednością duszy jednostkowej i duszy wszechświata. Powstał też zupełnie nowy pogląd, mianowicie wiara, że uczynki dokonane w ciągu życia powodują odrodzenie się w nowej egzystencji ziemskiej.

Dżinizm

W VI wieku p.n.e. narodziła się kolejna religia Indii. Za twórcę Dżinizmu uważa się księcia Wardhamana, zwanego później Mahawira („Wielki bohater”). Niezadowolony z życia przemyślał nad sensem świata, medytował. Został Dżiną tj. zwycięzcą i prorokiem, zaczął głosić najwyższą prawdę. Dżinizm jest religią przeznaczoną dla ludzi chcących wyrzec się dóbr ziemskich i zostać bezdomnymi ascetami. Obok mnichów i mniszek byli laicy wyznający tę samą wiarę, ale niezwiązani ślubami ubóstwa i czystości. Oni dbali o utrzymanie zakonników i zakonnice. Kazania Mahawiry przekazywano ustnie, a spisano prawdopodobnie w tysiąc lat po jego śmierci.

Pod koniec I wieku p.n.e. doszło do rozłamu dżinizmu na „digambarów”, tj. odzianych w powietrze, czyli chodzących nago, i „śwetambarów”, tj. noszących białe szaty. Nauka Dżiny rozpowszechniła się szeroko, docierając z Bihar do Oryhy, do Indii północnych i środkowych.

Buddyzm

Jak dżinizm nazwano od przydomku jego założyciela tak buddyzm otrzymał nazwę od przydomku swego twórcy. „Buddha” znaczy „przebudzony, oświecony”. Właściwe jego imię brzmiało Siddhartha, urodził się około 560 roku p.n.e. w Kapilawastu, nazywano go Gautamą. Najpierw oddał się medytacji, po dostąpieniu oświecenia wygłosił swoje pierwsze kazanie. Założył zakon, wędrował po Indiach północnych i wygłaszał kazania. Nirwanę osiągnął w mieście w Kusinagara około 480 roku p.n.e. (w tradycji cejlońskiej w 543 roku p.n.e.). Uczniowie rozpowszechniali naukę mistrza w Indiach. Przekazywano ją tylko ustnie, w różnych językach, narzeczach. Dopiero w około 245 roku p.n.e. ustalono pierwszy kanon jednej ze starszych

szkół.

Około początku naszej ery powstał w łonie buddyzmu prąd „mahajana”, tj. „wielki wóz”, różniący się wybitnie od dawniejszej postaci tej religii, nazwanej odtąd „hinajana”, tj. „mały wóz”. Mahajana powstała wskutek znacznego zwiększenia się liczby buddów. Etyka stała się bardziej altruistyczna — nie myślano o zbawieniu tylko siebie, ale o zapewnieniu zbawienia w postaci Buddy innym.

Kanon buddyjski stanowi trzy działy zwane „koszami” (Pitaka): „Kosz dyscypliny zakonnej” (Winajapitaka), „Kosz kazań” (Suttapitaka) i „Kosz dogmatyki scholastycznej” (Abhidhannapitaka). Buddyści wierzą, że w chwili śmierci następuje rozkład i zanik materialnych i duchowych składników człowieka, świadome życie nie ulega przerwaniu, tylko staje się podstawą narodzin nowej istoty, różnej od zmarłego, lecz kontynuującej jego życie. Poza bytem na ziemi jest jeszcze egzystencja piekielna i niebiańska. Przebywanie w niebie i w piekle nie jest wieczne, prawdziwe zaś zbawienie polega na osiągnięciu nirwany (dosłownie „zgaśnięcie”). Daje ona najwyższą, niewypowiedzianą rozkosz.

W buddyzmie oprócz mnichów i mniszek byli laicy i laiczki. Laików obowiązywała wiara w Buddę i jego naukę, przestrzeganie pięciu zakazów, mianowicie: zabijania, kradzieży, kłamstwa, picia napojów upajających i prowadzenia życia nieczystego.

Hinduizm

Omówione kierunki religijne wywarły w ciągu półtora tysiąca lat temu wielki wpływ na hinduizm, choć nieunikniony był też wpływ tamtejszej ludności przedaryjskiej. Wiara i praktyki hinduizmu kontynuującego braminizm daleko odbiegły od pierwotnej religii, Choć Weda pozostała autorytetem i nadal odprawiano ceremonie wedyjskie. Nowe bóstwa i nowe ceremonie, nowe idee filozoficzne widać w obu wielkich eposejach, „Mahabharacie” i „Ramajanie”. Również w zawierających przeróżną treść utworach zwanych „puranami”, obejmujących legendy i podania o bogach i bohaterach, wiele wiadomości o charakterze kronikarskim, hymny i ceremonie, teoretyczne rozważania filozoficzne. Kult odbywał się przed podobiznami w świątyniach, często wielkich i okazałych. Za szczególnie skuteczne zaczęto uważać praktyki religijne wypełniane w określonych miejscach świętych, zwanych „tirtha” (dosł. bród), położonych przeważnie na brzegach świętych rzek, takich jak Ganges, Jamuna, Narmanda, w których kąpiel mała być zbawienna.

W drugiej połowie I tysiąclecia rozkwitły także szczególne postaci kultu, **tantryzm** i **siaktyzm**. Tantryzm, nazywany tak od terminu „tantra” („tantara” znaczy: „osnowa tkacka; system, w szczególności nauk i ceremonii; pism traktujące o takim systemie”), obejmuje teorię i praktyki nie znane Wedzie w ogóle, a w węższym sensie takie, które się opierają na tekstach noszących nazwę „tantra” lub treściowo im bliskich. Siaktyzm („siakti” znaczy „Moc”) przypisuje pewnym mocom uosobionym w postaci bogiń wielką rolę na świecie i w dziele zbawienia.

Do najbardziej znanych bogów należeli: Brahma — wszechświata, który wraz z Wisznu i Śiwą tworzy Trimurti, czyli 3 aspekty jednego Boga. W mitologii indyjskiej Brahma, rodzi się z kwiatu lotosu wyrastającego z pępka śpiącego Wisznu, kiedy już wszechświat zostanie stworzony, budzi się Wisznu i bierze go w opiekę na czas jednej kalpy, kosmicznego cyklu trwającego 4.320.000.000 lat ziemskich, po czym Śiwa niszczy go. Przedstawiany w postaci mężczyzny o czterech rękach i czterech głowach skierowanych w cztery strony świata. Sziwa - (Śiwa, sanskr. — łaskawy, przychylny) znany jako Bóg niszczący i mistrz jogi, najczęściej przedstawiany jako jogin siedzący w „asanie lotosu” lub na byku o imieniu Nandi; czasami z trzecim okiem pośrodku czoła. Nieodłącznym atrybutem Śiwy jest trójząb. Śiwa jest bóstwem zawierającym w sobie pozornie sprzeczne skrajności: z jednej strony jest uosobieniem zniszczenia i śmierci, z drugiej jest patronem płodności i wzniosłym mistykiem. Wisznu - przedstawiany jako czteroramienna postać o błękitnej skórze. Nosi złotą

szatę, a na jego piersi widnieje klejnot „kausthubha”. Jego atrybutami są koncha (śankha), dysk (ćakra), maczuga (gada) i lotos (padma). Siedzibą Wisznu jest planeta (loka) Wajkuntha. Lakszma — żona Wisznu, bogini szczęścia i urodzaju, Krysna — ósme wcielenie boga Winszu, jeden z głównych bohaterów pieśni indyjskiej „Bhagawadgita”, fragmentu eposu „Mahabharata”, Ganesia — bóg mądrości, usuwający przeszkody, pan bóstw podziemnych; syn Sziwy i Parwati, przedstawiany w postaci ludzkiej z głową słonia, Ganga — bogini, personifikacja rzeki Ganges, córka Himawatu, Himawatu — bóstwo Himalajów, Parwati — jedna z łagodnych postaci małżonki boga Sziwy, Rama — bohater indyjskiej epopei „Ramajana”, boga Ramę uznano jako jedno z wcieleń boga Wisznu. Element żeński zyskał o wiele większe znaczenie niż w epoce wedyjskiej. Sam kult potężnych bogiń jest bardzo stary, bo występuje u najrozmaitszych ludów starożytnych, można przypuszczać, że w zamierzchłych czasach znany był także w Indiach. Hinduizm nie może powołać się na założyciela i jego naukę, dlatego traktujemy go jak system społeczny, połączony z mnóstwem najprzeróżniejszych, często ze sobą sprzecznych ceremonii i wierzeń, oparty na zapewniającej pierwszeństwo braminom kastowości. Przynależność do pewnej kasty zobowiązuje do trzymania się za daleka od kast niższych, przede wszystkim, kiedy chodzi o zawieranie związku małżeńskiego. W wielu kastach dozwolone jest tylko pożywienie jarskie, a zakazane są napoje zawierające alkohol. Przepisy kastowe mają też wpływ na ubranie, fryzurę i wiele innych rzeczy. Dla hindusów ważniejsze są obrzędy — zaniedbanie któregoś może stać się przyczyną wyklęcia.

Mitologia chińska

Wiadomości o rodzimej religii Chin sięgają prawie dwóch tysięcy lat przed Chrystusem. Już w owych dawnych czasach istniał w Chinach kult wielu bóstw i duchów. Charakterystyczną cechą był kult Nieba i przodków. W filozofii pojmowano Niebo jako uosobienie kosmicznego i moralnego porządku świata oraz siłę duchową, która kieruje losami ludzi. W religii przypisywano Niebu nieraz cechy osobowe, wręcz uważano je za osobę. W kulcie przodków Chińczycy nie uznawali zmarłych za bogów. Składane ofiary były uważane za dowód pamięci i szacunku dla przodków. Czczono bogów państw, prowincji, osiedli, a ponadto liczne bóstwa rzek, gór, mórz, miast, domów, a nawet warstw ludności. Około VII w. p.n.e. literaci i filozofowie zaczęli powątpiewać nie tylko w obecność bóstw i duchów podczas religijnych uroczystości składania ofiar, ale w ogóle w ich istnienie.

Konfucjanizm

Około 500 p.n.e. powstały dwa kierunki: konfucjanizm i taoizm, które są uważane za systemy filozoficzno-religijne. Konfucjusz (551 — 479 p.n.e.) żył w okresie rozbicia Chin na wiele państw, rozpadu więzi społecznych oraz zachwiania się tradycyjnych wierzeń religijnych, a więc w czasach głębokiego kryzysu społecznego, politycznego i religijnego. Widząc rozprzężenie i rozbicie starożytnych instytucji oraz niesprawiedliwość w kraju i zło w ludziach, postanowił temu skutecznie zaradzić. Ratunku szukał w mądrości przekazanej przez starożytną tradycję chińską. Z niej starał się wyprowadzić normy współżycia społecznego i rządzenia państwem, które miały obowiązywać po wszystkie czasy. Dlatego poznawał tradycję chińską i zgłębiał zawartą w niej mądrość przodków. Uznaje on istnienie bogów, a także duchów i demonów, ale wszystkie ofiary i obrzędy mają dla niego jedynie subiektywną wartość: pobudzają człowieka do pobożności i skupienia. Przywiązywał duże znaczenie do właściwego wypełniania obrzędów, przypisując im nawet siłę umoralniającą. A życie moralne człowieka stanowiło główny cel nauczania Konfucjusza. Religia więc miała służyć życiu moralnemu człowieka, a nie kontaktowi z bóstwem. Doktryna Konfucjusza skupiła się na zagadnieniach doskonalenia osobowości człowieka, współżycia ludzi między sobą i sposobów rządzenia. Konfucjusz uprawiał pięć starych cnót chińskich i innym je polecał: życzliwość, prawość, przyzwoitość (to znaczy zachowanie pełne szacunku), mądrość, lojalność. Mocno wierzył w wewnętrzną dobroć człowieka i w jego zdolność do pokierowania swym życiem według racjonalnych zasad.

Taoizm

Zasadnicze znaczenie miało dla Chińczyków kolejne następowanie po sobie pierwiastków jang i in. Następstwo obu sił działających w świecie nazwano „tao” (tao — dosł. „droga”, stąd nazwa taoizm). Taoizm był najpierw filozofią, a później stał się również religią. Twórcą prądu

filozoficznego jest prawdopodobnie Laozy (VI w. p.n.e., myśliciel i filozof chiński; wg tradycji autor „Daodejing”, pierwszego i jednego z głównych dzieł taoistycznych). Główną rzeczywistością i podstawowym pojęciem w taoizmie jest tao. Taoiści głosili, że elementy wszechświata jasne i czyste tworzą niebo, a jego elementy ciężkie tworzą ziemię. Człowiek zaś łączy w sobie niebo i ziemię. Utrzymywali, że pierwotnie panowała doskonała harmonia w człowieku i złoty wiek świata. Myśliciele chińscy byli zgodni z tym, że ta harmonia została zburzona i nastąpiła degradacja ludzkości. Ale różnili się w tłumaczeniu przyczyn powstałej sytuacji i w szukaniu środków naprawy. Konfucjaniści próbowali powrócić do złotego wieku na drodze naprawy obyczajów, a taoiści przez całkowite wyrzeczenie złudnych wartości cywilizacji. Należy zaznaczyć, że w taoizmie istniało szczególne dążenie ludzi do zapewnienia sobie nieśmiertelności i wolności od chorób. Występowała także tendencja, aby przez ascezę i ćwiczenia oddechowe lub inne oderwać się od więzów skończoności. Życie cnotliwe miało zapewnić długowieczność.

Obok dwóch wymienionych kierunków na terenie Chin pojawił się buddyzm. Został zaszczerpiony z Indii poprzez Azję Środkową w II w. p.n.e. Charakterystyczną cechą wczesnego buddyzmu chińskiego był jego ścisły związek z [taoizmem](#). Z dwóch postaci buddyzmu: hinajany i mahajany, w Chinach ostatecznie zapanowała ta ostatnia. Buddyzm tracił stopniowo znaczenie na rzecz [konfucjanizmu](#), a wśród chińskiej elity społecznej był uważany za religię ludową. W praktyce religie chińskie charakteryzują się synkretyzmem, który sprawia, że nie da się ściśle podzielić Chińczyków na taoistów, konfucjanistów i buddystów.

Religia Sumerów

Na teren Mezopotamii począwszy od czwartego tysiąclecia p.n.e. przybywały nowe ludy. Religia była zależna od warunków geograficznych, obszaru, właśnie od napływu fal etnicznych, zmian gospodarczych i politycznych. Od czasów prahistorycznych do początku naszej ery, zmieniała nie raz swoją treść przy jednoczesnym zachowaniu istniejących dawnych form. Wierzono, że bóstwa symbolizują elementy świata, siły i objawy życia przyrody, część z nich wyobrażano sobie w postaci zwierząt. W pierwszym tysiącleciu p.n.e. wykształcił się zwyczaj łączenia, utożsamiania bóstw z gwiazdami. Pojawiły się demony, istoty dobre i opiekuńcze albo złe z natury. Jako trzeci istniał świat sił nieosobowych (magicznych). Według pojęć sumeryjskich bogowie byli wykonawcami odwiecznych praw, którym sami podlegali. U Semitów natomiast prawem najwyższym była wola Boga, odpowiednio do jego stanowiska. Babilończycy wierzyli, że imię zawiera w sobie istotę danej osoby lub rzeczy. „Dać imię” znaczy „stworzyć”, a nie mieć „imienia” to „nie istnieć”. W okresie rozbicia politycznego kraju (w trzecim tysiącleciu p.n.e.) przed zjednoczeniem dokonany przez Hammurabiego (Hammurabi ok. 1750 p.n.e., władca Babilonii od 1792 p.n.e.; twórca potęgi państwa; ok. 1762 p.n.e. opanował północną i środkową Babilonię; podporządkował sobie północną Mezopotamię i Elam) każde miasto-państwo miało swojego boga-pana jako głównego władcę, któremu oddawano szczególną cześć.

Od końca III tysiąclecia pojawili się bogowie: trójka kosmiczna (Anu, Enlil, Ea) i astronomiczna (Sin, Szamasz i Isztar, także Adad). Enlil — główny bóg Sumerów, czczony był jako wyłączny pan ziemi, później jego rolę przejął Marduk, ośrodkiem jego kultu było miasto Nippur, jego świętą liczbą 50. Z natury dobry i spokojny bóg Enki albo Ea był panem wód, stworzył człowieka, jego miastem było Eridu a świętą liczbą 40. Babbar-Szamasz był głównym bogiem solarnym, zasłynął jako wybitny wojownik, szczególnej czci doznawał w miastach Sippar i Larsa, przedstawiany jako dysk słoneczny, miał za liczbę świętą 20. Isztar babilońska jest boginią miłości, płodności i wojny. Za dynastii akadyjskiej (ok. 2350 - 2170 r. p.n.e.) cieszy się wielką czcią jako bogini-matka, planeta Wenus i potężna wojowniczką. Później staje się królową bogów, jedyną boginią, dającą zwycięstwo. Z jej kultem łączyła się [prostyucja sakralna](#), jej liczbą było 15. Pierwotnie Marduk był tylko bogiem miasta Babilonu, potem (od ok. 1700 r. p.n.e.) bogiem najwyższym, narodowym zjednoczonej Babilonii. Marduk troszczył się o człowieka, utrzymywał miasto, był panem magii, opiekunem kapłanów- egzorcystów i lekarzem. Kult Marduka uprawiano w świątyni Esangila, jego zwierzęciem był mityczny gryf a liczbą 10. Bóg miasta Asur — Asur był patronem państwa i mocarstwa asyryjskiego. Przejął

rolę Enlila i Marduka. Przetrwiał upadek państwa (ok. 608 r. p.n.e.). O powstaniu świata dowiadujemy się ze słynnej epepei akadyjskiej „*Enuma elisz*”. Powstała ze spojenia początkowo niezależnych mitów o powstaniu bogów, o zwycięstwie boga Ea nad potworem Apsu, o smoku, hymn ku czci Marduka i jego 50 imion. W teologii życie pośmiertne odgrywało rolę nieznaczną. Babilończyk modlił się o dobra doczesne. Śmierć oznaczała istotne pogorszenie warunków bytu. Duch umarłego schodził do ciemnego królestwa boskich małżonków Nergal i Ereszkigal, które pełne było pyłu i kurzu. W społeczeństwie babilońskim istniał zorganizowany stan kapłański przedstawiający jednocześnie ówczesną wiedzę i naukę. Kapłan pośredniczył między bóstwem a człowiekiem. Religia babilońsko-asyryjska była przepojona magią, zwłaszcza pod koniec swojego długiego istnienia, podporządkowała sobie naukę i utrudniała jej rozwój.

Zoroastryzm (mazdeizm)

Główną religię staroperską nazywamy zoroastryzmem lub mazdeizmem, a jej twórcę Zoroastrem. Nazwy są pochodzenia greckiego. W języku Perskim mówimy o Zaratusztrze (i konsekwentnie o zaratusztrianizmie). Zaratusztra jest postacią historyczną, żył na przełomie VII i VI wieku p.n.e., za panowania pierwszych królów medyjskich [7], przed pojawieniem się dynastii Achamenidów [8]. W 630 roku p.n.e. wystąpił publicznie ze swoją nauką, pod wpływem wizji Zaratusztra wygłosił mowę z reformą religii głoszonej dotąd przez magów. Zmarł ok. roku 563 p.n.e. Zaratusztrianizm był systemem dualistycznym: zakładał, że istnienie świata jest uwarunkowane dwoma siłami — Dobra i Zła albo Światła i Ciemności, czyli boga-Ahuramazdy i szatana-Arymana. Cały wszechświat podzielony jest na dwie przeciwstawne sobie sfery — królestwo ciemności i kłamstwa oraz królestwo światła i prawdy. Dobry i łaskawy Ahuramazda ma do pomocy sześciu „amszaspandów” (staropers. „amesza-spenta” — „święty-nieśmiertelny”). Są to istoty abstrakcyjne, stanowiące personifikację zasadniczych pojęć, przymiotów duchowych. Ich imiona brzmiały: „Wohumana” (Dobra Myśl), „Aszawahiszta” (Najwyższa Cnota), „Spenataarmaiti” (Szlachetna Rezygnacja), „Kszatriawairia” (Upragnione Królestwo), „Haurwatat” (Zdrowie) i Ameretat (Nieśmiertelność). Artyman jest naczelnym wodzem armii piekielnej. On dowodzi złymi duchami-dewami, czyli diabłami. Jest ucieleśnieniem wszelkiego zła: kłamstwa, przewrotności i buntu. Towarzyszą mu m. in. „Akamana” (Zła Myśl) i „Aszmadewa” (bóg wojny i mordy).

Dualizm Zaratusztry ma tendencję monoteistyczną. Prorok mówi jednoznacznie, że Ahuramazda zwycięży w końcu Arymana, zło zostanie wykorzenione i zapanuje całkowita harmonia wszechświata. Kosmogoniczna koncepcja zaratusztrianizmu zakłada, że świat jest tworem wyłącznie Ahuramazdy; Aryman to tylko „szkodnik”. Zaratusztra głosił, że nastąpi koniec świata, poprzedzony zmartwychwstaniem zmarłych i sądem ostatecznym. Przedtem jeszcze pojawi się na ziemi „Saoszjant”, czyli Mesjasz zrodzony z dziewicy, który to wszystko zapowie. Dojdzie wtedy do ostatecznego boju między dwoma bogami, zakończone zwycięstwem Ahuramazdy i wiecznym panowaniem dobra. Zaratusztrianizm mówił, że najwyższymi władzami duchowej strony człowieka są: „daena” — sumienie, moralny instynkt; „urwan” — dusza; „frawaszi” — anioł-stróż. Podstawową świętą księgą zaratusztrian jest „Awesta” — dzieło bardzo różnorodne pod względem treści, układu a nawet języka. To pokaźny zbiór pism, podzielonych na pięć odrębnych treścią całości: „Jasna” (księga liturgiczna, jedna z najważniejszych), „Wisprat” (zbiór uzupełnień i dodatków do „Jasny”), „Widewdat” (księga rytuału), „Jaszty” (zbiór modlitw) i „Chorda-Awesta” („Mała Westa”, modlitewnik dla ludzi świeckich).

Religia staroegipska

W początkowych stadiach religii egipskiej w panteonie panował chaos. W wyniku walk, a także pokojowego łączenia się poszczególnych teokracji egipskich powstały ostatecznie dwa królestwa: królestwo Północy, którego boskim „władcą” był sokół-Horus, i królestwo Południa, którym władał bóg Seth. Kres rywalizacji między północą i południem położył dopiero około roku 2850 p.n.e. król Menes. W epoce thinickiej (czasy panowania I i II dynastii faraonów) Horus, utożsamiany z bogiem-słońcem i czczony jako Re-Harachte, był bogiem opiekuńczym

całego zjednoczonego państwa.

Pod koniec okresu panowania faraonów z II dynastii nastąpiła schizma religijna. Faraon Peribsen opuścił stołeczne miasto Memfis, przeniósł się do Abydos i uznał wrogiego Horusowi Setha za boskiego władcę państwa. Ostatni faraon tej dynastii, poszedł na kompromis i uznał Setha oraz Horusa za boskich współwładców kraju.

Za czasów III dynastii boskim władcą Egiptu stał się znowu Horus. Faraonowie powrócili do Memfis; wielką rolę zaczął teraz odgrywać także kult miejscowego boga Ptaha.

Następny przewrót religijny dokonał się przypuszczalnie za panowania faraonów z V dynastii. Za cel postawiono sobie przywrócenie słonecznemu bogu Re dawnego nadrzędnego stanowiska i cel ten osiągnięto. W pierwszym okresie osłabienia władzy centralnej na czoło wysunęli się Min i Montu, bóstwa potężnych dzielnic południowych.

Za czasów dynastii XII (w przybliżeniu lata 1991 — 1792 p.n.e.) następuje wywyższenie Amona, który utrzymał stanowisko boga państwowego w drugim okresie przejściowym aż do najazdu Hyksosów [9]. Uznali oni za naczelne bóstwo Setha, podczas gdy w Egipcie Górnym panująca tam dynastia władców tebańskich nadal przyznawała prymat Amonowi. Królowie tebańscy pokonali Hyksosów około 1570 roku p.n.e. Zwycięstwo to było równoznaczne z triumfem Amona, który w coraz większym stopniu przybierał charakter bóstwa solarnego i uniwersalnego.

W latach 1377 — 1358 p.n.e. doszło do wielkiej schizmy religijnej. Od czasów Tutmozisa IV zaczęto przedstawiać słonecznego boga nie w postaci człowieka, lecz w postaci tarczy słonecznej (Aton). Faraon Amenhotep IV dokonał niezwykle doniosłego posunięcia politycznego: odebrał arcykapłanowi Amona zarząd dóbr świątynnych. Następnie, dążąc do zupełnego zlikwidowania wpływu kapłanów Amona, stworzył nową religię, opartą na kulcie tarczy słonecznej, i zmieniwszy swe imię na Echnaton, zaczął wprowadzać tę religię w swym państwie. Jednak jego reforma zakończyła się całkowitym niepowodzeniem, a pod koniec swego panowania Echnaton usiłował nawet pogodzić się z kapłanami Amona. Likwidacja schizmy rozpoczęła się dopiero za panowania Tutanchamona. Po ponownym triumfie Amona przybrał charakter boga wyłącznie solarnego i uniwersalnego. Amon, Re, Ptah i Seth stali się czterema oficjalnymi bogami państwa egipskiego,

naczelne miejsce jednak nadal zajmował Amon. W następnym okresie, trwającym do roku 332 p.n.e., czyli do czasów Aleksandra Wielkiego, znów wystąpiło w Egipcie zjawisko rozdrobnienia władzy i powrót do kultów lokalnych.

Panteon egipski obejmował bardzo wielu bogów. Pierwszym z bóstw, które odegrały w dziejach Egiptu doniosłą rolę, był bóg-sokół Horus, pierwotnie fetysz plemienny, później stał się bogiem państwowym pierwszego zjednoczonego państwa egipskiego. Był bogiem-wojownikiem i królem, ale również bogiem nieba, jednym jego okiem było słońce, drugim zaś księżyc.

W teologicznym systemie heliopolitańskim najważniejsza była tzw. „dziewiątka heliopolitańska”, czyli dziewięć bóstw. Pierwsze z nich, Atuma utożsamiali ze słonecznym bóstwem Re i odtąd występował jako Re-Atum, bóg słońca. Drugą postacią „dziewiątki” jest bóg powietrza Szu, rozdzielający niebo i ziemię, trzecią — bogini Tefnut, personifikacja wilgoci. Dalsze postacie to: bóg Geb, uosobienie ziemi; bogini Nut, personifikacja sklepienia niebieskiego; nieprzejednany wróg Horusa, bóg państwowy Górnego Egiptu — Seth, pan burzy i piorunów; bogini Neftys, małżonka Setha; wreszcie Ozyrys i Izyda. Z „wielką dziewiątką” ściśle związany był „bóg dziesiąty”, syn Izydy — Horus.

Do panteonu egipskiego często dostawali się także ludzie. Byli to lokalni bohaterowie, a zwłaszcza królowie, którym po śmierci oddawano cześć boską. Od bardzo dawnych czasów król uważany był za wcielenie Horusa lub za jego syna. Od czasów V dynastii faraona oficjalnie uznawano za syna Re.

W czasach Starego Państwa Egipcjanie uważali, że obowiązkiem człowieka jest

przestrzeganie pewnych nakazów bożych. Katalog tego rodzaju obowiązków ludzkich znajduje się w „Księdze umarłych”. Wiara w życie pozagrobowe napawała Egipcjan lękiem. Według nich człowiek składa się z imienia, ciała, serca, cienia i potęgi (siły życiowej) oraz trzech elementów zwanych: „światłany”, „ba” i „ka”. Termin „światłany” oznaczał przypuszczalnie tkwiącą w człowieku nadnaturalną, boską siłę, termin „ba” — duszę ludzką, „ka” zaś „ciało astralne” człowieka i zarazem jego ducha opiekuńczego. Cień człowieka uważali Egipcjanie za źródło mocy seksualnej. Po śmierci dusza człowieka przybierała kształt ptaka z ludzką

głową, krążyła w pobliżu grobu i od czasu do czasu odwiedzała ciało zmarłego. Egipcjanie uważali także, iż „ka” i cień nie opuszczają człowieka po śmierci oraz że ciało zmarłego stanowi mieszkanie „ka”, a życie pozagrobowe człowieka trwa dopóty, dopóki to mieszkanie nie ulegnie zniszczeniu. Jeśli jednak coś stałoby się z ciałem, osobowość ludzka zostałaby unicestwiona. Ten sam los spotykał zmarłych, których pozbawiono głowy lub serca, oraz tych, którzy zapomnieli swego imienia. Już za czasów Starego Państwa uważano, że na losy zmarłego wpływa postępowanie człowieka w życiu doczesnym. Tylko sprawiedliwi dostawali się na pola Iaru. Była to urodzajna okolica, gdzie zmarli trudnili się rolnictwem i zażywali spokojnego, dostatniego żywota. Mogli też mieszkać w swoim grobie, wychodzić na świat pod różnymi postaciami, mogli też udawać się do nieba.

Poglądy starożytnych Egipcjan na los pośmiertny człowieka znajdziemy w „Księdze umarłych” (Księga umarłych to „zbiory instrukcji umierania”, napisane przez ówczesnych kapłanów). Kapłani egipscy opracowali także specjalną „Księgę dwóch dróg”, czyli rodzaj „przewodnika” po świecie pozagrobowym, zaopatrzonego w mapę dróg. Już za panowania faraonów thinickich owijano zwłoki bandażami nasyconymi sodą. W czasach Starego i Średniego Państwa poczyniono znaczne postępy w mumifikacji zwłok i wreszcie, w okresie Nowego Państwa, Egipcjanie stali się w tej dziedzinie niedoścignionymi mistrzami. Byli przeświadczeni, że zmarły odczuwa takie same potrzeby jak żywy człowiek, dlatego też kładziono do grobu żywność i rozmaite przedmioty codziennego użytku. Pierwsze groby nazywano „mastabami” („mastaba” z arabskiego „ława”) gdyż przypominały one z boku ławę. Później pojawiły się „piramidy schodkowe” a za panowania III dynastii zaczęto grzebać faraonów prawie wyłącznie w piramidach. Za czasów IV dynastii budowane były z kamienia i osiągnęły gigantyczne rozmiary. W okresie Nowego Państwa zwłoki składano w grobowcach wykutych w skale. Najwspanialsze zrobiono dla faraonów z dynastii XVIII, XIX, XX.

Kapłanem mógł zostać każdy Egipcjanin po zdobyciu odpowiedniego przeszkolenia w świątyni. Wyższe godności kapłańskie wymagały specjalnych święceń. Głową męskiego kleru w Egipcie był faraon. Następnym stopniem w hierarchii kapłańskiej było stanowisko arcykapłana. Do wyższego duchowieństwa należeli ci kapłani, którzy mieli prawo wchodzenia do sanktuarium świątyni. Niższe szczeble zajmowali kapłani-lektorzy i słudzy świątynni. W okresie Nowego Państwa zorganizowany stan kapłański stanowi już wielką potęgę ekonomiczną i polityczną. Za czasów Ramzesa III (1197 — 1165 p.n.e.) do świątyń należało już prawie piętnaście procent wszystkich gruntów uprawnych w Egipcie. Kapłani opanowali wszystkie dziedziny życia w Egipcie. W końcu arcykapłani Amona zasiedli nawet na tronie faraonów.

Mitologia fenicka

Religia fenicka była wytworem cywilizacji wiejskiej, a rolę dominującą odgrywały w niej kulty agrarne [10]. Mity i kulty tego rejonu ulegały początkowo tylko nieznacznym wpływom religii Babilonii, Egiptu. Rodzime pierwiastki religii fenickiej utrzymywały się w ciągu tysiącleci, nie podlegając większym zmianom i przeobrażeniom. Bogowie Fenicjan tworzyli zorganizowany system hierarchiczny, w którym każdy z nich miał określoną funkcję i władzę. Pierwsze informacje o panteonie fenickim zawarte są w egipskich tekstach z początków II tysiąclecia p.n.e. i z tekstów mitologicznych z Ugarit [11]. Naczelnym miejscem zajmował bóg El, który czczony był w całym świecie semickim. Był panem bogów, „stwórcą stworzeń”, był wieczny, wszechmocny, sprawiedliwy i mądry, miłosierny i dobrotliwy. Ważnym bóstwem był bóg burzy Baal (miał kilka przydomków: Baal Safon, Safon, Baal Hadad). Zasiadał on na chmurach, zsyłał błyskawice i sprowadzał deszcz, zapewniał płodność i urodzaj. Przedstawiano go jako silnego młodzieńca, jego kult tak rozkwitnął, że usunął w cień boga El. Na terenach pustynnych czczono boga Alijana — strzegł on źródeł i studni, zasilając je w wodę. Innym bogiem fenickim był Reszef (zwany Mikal — błyskawica), bóg sprowadzający zarówno plagi i nieszczęścia, jak i bogiem zapewniającym zdrowie i powodzenie. Jednym z popularniejszych bóstw kananejskich był Koszar — mądry rzemieślnik, wynalazca narzędzi, broni i żelaza. Każde miasto miało swego boga opiekuna. Głównym bogiem Tyru był Baal, w Sydonie — Esmun, bóg zdrowia. W Bejrucie czczono Asztarte, boginię płodności, w Byblos rozwinął się kult Adonisa. Istotnym aktem kultu religii fenickiej była ofiara. Znano ofiary ze zwierząt, płodów ziemi, płynów a nawet z ludzi. Zabijano niemowlę i jego zwłoki, zamknięte w amforze, zamurowywano w fundamentach świątyń i domów. Religia fenicka знаła także ofiary z dzieci palonych żywcem, zwane „molk”. Ofiary takie składano także m. in. u bram Jerozolimy i w Kartaginie będącej kolonią fenicką. Religia Fenicji i starożytnej Syrii była wytworem cywilizacji wiejskiej. Walki bogów, kult zwierząt, większa niż gdzie indziej w starożytności skłonność do ofiar z ludzi zdają się świadczyć o jej wielkim prymitywizmie. Wierzenia te wywarły znaczny wpływ na ukształtowanie religii izraelskiej na jej ideologię, organizację i kult.

Mitologia izraelska

Podstawą judaizmu jest wiara w jednego Boga (osobowego, niepodzielnego, będącego bytem niematerialnym, bezcielesnym i wiecznym), będącego nie tylko stwórcą świata, także jego stałym „nadzorcą”, czy też „opiekunem”. Bóg ten zawarł z ludem Izraela wieczyste przymierze, obiecując ochronę i pomoc w zamian za podporządkowanie się nakazom Boga. Wywodzi się z wierzeń ludów zamieszkujących Palestynę, Przechowywali oni tradycję o wędrowce ich przodka Abrahama z mezopotamskiego Ur do Palestyny i przymierzu zawartym przez niego z Bogiem, który obiecał mu liczne potomstwo i we władanie kraj Kanaan. Znakiem tego przymierza stało się obrzezanie. Również przekazywano tradycje dotyczące potomków Abrahama (Awraham): syna Izaaka (Icchak), wnuka Jakuba (Jaakow, zwanego też Izraelem) i prawnuków: Rubena, Symeona, Lewiego, Judy, Peresa, Issachara, Zabulona, Gada, Dana, Asera, Józefa i Beniamina — od których pochodzić miało 12 plemion izraelskich. Tradycja mówiła również o niewoli potomków Izraela w Egipcie (Micrajim), o nowym przymierzu, jakie zawarł Bóg „Jahwe” z Mojżeszem (Mosze), o plagach, które Bóg zesłał na Egipcjan i o pomyślnej ucieczce z Egiptu dzięki licznym cudom i opiece Boga. Zachowano też przekaz o wędrowce przez pustynię, ustanowieniu kapłaństwa (spośród synów Lewiego - lewitów), oraz o zdobywaniu Ziemi Obiecanej pod wodzą Jozuego w walkach z zamieszkującymi je ludami.

Judaizm pierwotny miał charakter henoteistyczny. Nie istniały jednak jeszcze pojęcia życia pozagrobowego, duszy nieśmiertelnej, wiary w przyjście Mesjasza. Judaizm znalazł swoje odzwierciedlenie w najstarszej części Biblii - Pięcioksięgu, księdze Jozuego i niektórych Psalmach. Przyjmowano, że po śmierci ludzie nie giną całkowicie, lecz schodzą do „doliny śmierci”, gdzie egzystują jako cienie nie mając wpływu na żywych. Bóg karał i wynagradzał raczej całą społeczność (lud Izraela, Egipcjanie, Sodoma), niż pojedynczych ludzi. Zupełnie wyjątkowe postacie jak Mojżesz, Dawid czy Salomon dostępowali po śmierci zaszczytu zasiadania „po prawicy Boga”. Judaizm pierwotny miał zapewne uproszczoną liturgię, polegającą na czczeniu Mojżesza, potem również proroka Eliasza i Arki Przymierza, oraz składaniu ofiar całopalnych z pierwotnych baranów. Kult był sprawowany na licznych „wyżynach”, na przykład na górze Garizim. Król Salomon dokonał centralizacji kultu, budując w 967 r. p.n.e. świątynię jerozolimską, lecz po jego śmierci królestwo rozpadło się na dwa

królestwa: Izrael (z siedzibą w Sychem) i Judę (z siedzibą w [Jerozolimie](#)). W obu ośrodkach kapłani spisywali teksty religijne i prawne, które stały się trzonem [Tory](#) — żydowskiego prawa religijnego. Upadek królestw Izraela (722 p.n.e.) oraz Judy (586 p.n.e.) spowodowany był według tradycji licznymi odstępstwami od przykazań Boga Jahwe, a szczególnie obdarzaniem czią bogów „cudzoziemskich”. Upadek królestwa Judy oznaczał zburzenie pierwszej [świątyni jerozolimskiej](#) i okres niewoli. Judaizm świątynny powstał w czasach niewoli babilońskiej, po wypędzeniu ludności Izraela na tereny dzisiejszego [Iraku](#) i po najeździe Palestyny przez [Achemenidów](#). W tym czasie ostatecznie zredagowano większą część Starego Testamentu oraz przeprowadzono reformę religijną (reforma Ezdrasza). Po powrocie z niewoli babilońskiej oprócz odnowionego systemu wierzeń opracowano skomplikowaną liturgię, która była sprawowana wyłącznie przez kapłanów w Świątyni Jerozolimskiej wybudowanej w 536-515 p.n.e. na miejscu starej świątyni króla [Salomona](#). W świątyni tej nie było już jednak zaginionej [Arki Przymierza](#).

*

Niektóre z opisanych religii przetrwały od naszych czasów i zyskało miano światowych. Wedyzm i braminizm można spotkać w śladowych ilościach do dziś na terenie Indii. Dżinizm wypierany przez inne religie ograniczył się do klasztorów. Obecnie największymi ośrodkami tej religii są Bombaj w Indiach i Karaczi w Pakistanie. Ponad miliard ludzi na świecie w końcu XX wieku wyznaje hinduizm i buddyzm. Teraz buddyzm w największym nasileniu występuje na terenie Chin, Mongolii, Tybetu, Japonii, Korei Płd., Birmy, Laosu, Kambodży, Wietnamu, Sri Lanki a częściowo na terenie Indii. Obecnie liczbę wyznawców zaratusztrianizmu ocenia się na ok. 100 tys. Religia ta występuje głównie na terenach Indii (Bombaj), Iranu oraz Pakistanu. Religia egipska stanowiła dziwaczny zlepek fetyszyzmu, totemizmu, animizmu, politeizmu, henoteizmu i panteizmu **[12]**, kryjąca w sobie szczytowe osiągnięcia religijnej myśli ludzkiej, ideę łaskawego stwórcy i sprawiedliwego pana wszechświata, jedyne boga w wielu osobach, ideę jednoczącą wszystkie systemy teologiczne Egiptu. Taoizm i konfucjanizm występują na terenie Chin. Judaizm zaczerpnął prawdopodobnie niektóre nowe koncepcje z Zaratusztrianizmu: idee wędrówki dusz po śmierci do piekła lub nieba, [Sądu Ostatecznego](#), przyjścia [Mesjasza](#) i osobistej, odpowiedzialności za swoje czyny przed Bogiem. Reforma wiązała się z włączeniem w kanon Biblii pism proroków: [Izajasza](#), [Jeremiasza](#), [Ezechiela](#) i innych. Można powiedzieć, że każda z tych religii miał wpływ na ukształtowanie się nowych religii, np. chrześcijaństwa, w którym odnajdujemy wiele cech wschodnich kultów.

Przypisy:

[1] Fetyszyzm - kult pewnych rzeczy, którym z powodu mieszkającego w nich ducha przypisuje się siłę oddziaływania nadprzyrodzonego.

[2] Totemizm - rozwinięta postać fetyszyzmu, wiara w duchy opiekuńcze, pochodzenie od tego samego gatunku zwierzęcia - totemu - który jest opiekunem rodziny.

[3] Animizm - pewna forma myślenia abstrakcyjnego, zaczątek filozofii wyrażającej się w poszukiwaniu elementów określających istotę zjawiska, próbę tworzenia bytów idealnych.

[4] Ariowie, nazwa plemion starożytnych Indów i Irańczyków; ok. 2000-1500 p.n.e. stopniowo opanowując dolinę Indusu i Wyżynę Irańską, odegrali tam doniosłą rolę (cywilizacyjną) dowiadujemy się z Wedy {P:5|Dośł. "wiedza", jest to zbiór dzieł o różnej treści układanych prawdopodobnie od połowy II tysiąclecia do połowy I tysiąclecia p.n.e.

[6] Henoteizm - forma wierzeń, w których jedno z wielu czczonych bóstw zajmuje pozycję dominującą.

[7] Medowie - lud indoeuropejski zamieszkujący w starożytności Iran. W VII wieku p.n.e. podporządkował sobie inne plemiona irańskie, w tym również Persów. W 550 roku p.n.e. Medowie zostali podbici przez swoich niedawnych lenników - Persów i już nigdy nie odzyskali niezależności..

[8] Achemenidzi - dynastia rządząca ok. 550 - 330 p.n.e. w państwie perskim, zw. od niej państwem Achemenidów.

[9] Hyksosi - pasterskie, koczownicze plemiona semickie ze wschodu, znieawidzone

przez egipskich rolników.

[10] Kultury agrarne - kultury charakterystyczne dla wczesnodziejowych społeczeństw rolniczych związane z rocznym cyklem wegetacyjnym; przedmiotem kultu (modlitwy, ofiary, praktyki magiczne) były bóstwa płodności i urodzaju.

[11] Starożytne miasto w północno-zachodniej Syrii; założone na początku V tysiąclecia p.n.e.; rozkwit ok. 1600 - 1300 p.n.e.; doszczętnie zniszczone w XII w. p.n.e. przez tzw. ludy morza.

[12] Panteizm - doktryna filoz., wg której Bóg jest tożsamy ze światem, rozumianym jako jedna całość bytowa.

Magdalena Piaszczyk

Publicystka Racjonalisty

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 12-03-2005 Ostatnia zmiana: 12-03-2005)

Oryginał. (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,4001>)

Contents Copyright © 2000-2008 by Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.
Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę podkatalogów, skrypty JavaScript oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl